

BADIIY ASARLARDA QAHRAMON NUTQINING PSIXOLINGVISTIK TAHLILI

S.Ibrohimova
Nukus DPI magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matn tahlili, qahramon nutqining psixologik holatga ta'siri va psixolingvistik omillari, badiiy matn tahlilida psixolingvistik yondashuv haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, badiiy asar, qahramon nutqi, psixolingvistik omillar, psixolingvistik yondashuv, intonatsiya va ritm, frazeologizmlar.

Psixolingvistika fani paydo bo'lganiga ko'p vaqt bo'lmagan bo'lsada, ammo u juda ham ahamiyatli va kerakli yo'nalish ekanligi o'z isbotini topdi. Sababi, bu yo'nalishni o'rganish jarayonida boshqa fanlar bilan ham chambarchas bog'liqligini his qilishingiz mumkin.

Psixolingvistikani qisman tilshunoslik va qisman psixologiya deb hisoblamaslik kerak. Bu murakkab fan bo'lib, u tilni o'rgangani uchun til fanlariga va uni ma'lum bir jihatdan – psixik hodisa sifatida o'rgangani uchun psixologik fanlarga kiradi. Til jamiyatga xizmat qiluvchi imo-ishora tizimi bo'lganligi sababli, psixolingvistika ham ijtimoiy muloqotni, jumladan, bilimlarni loyihalash va uzatishni o'rganadigan fanlar qatoriga kiradi. Psixolingvistikaning predmeti – nutqni ishlab chiqarish va uni idrok etish jarayonlarida tilning (har qanday yoki ma'lum bir milliy) tuzilishi bilan bog'liqligi hisoblanadi. Bu esa bir tomondan – psixolingvistik tadqiqotlar insonning nutq faoliyatiga nisbatan lingvistik qobiliyatini tahlil qilishga qaratilsa, ikkinchi tomondan – til tizimiga ahamiyat qaratadi. Psixolingvistikaning maqsadi esa bu – mexanizmlar (nutqni hosil qilish va idrok etish) ishining o'ziga xos xususiyatlarini jamiyatdagi nutq faoliyati funksiyalari va shaxs rivojlanishi bilan bog'liq holda ko'rib chiqishdan iborat.

Badiiy asarni psixolingvistik tahlil qilishda qahramon nutqidagi o'ziga xosliklar, ifoda vositalari, va his-tuyg'ularning bir-biriga bog'lanishi asosida qahramonning ruhiy holatini va ichki dunyosidagi jarayonlarni chuqurroq o'rganish mumkin.

Qahramon nutqining psixologik holatga ta'siri badiiy asarlarda muhim rol o'ynaydi. Qahramonning nutqi orqali uning psixologik holati, kayfiyati, tuyg'ulari va ichki ziddiyatlari namoyon bo'ladi. Quyida qahramonning nutqi va uning psixologik holati o'rtasidagi o'zaro ta'sirni tahlil qilishga yordam beruvchi bir necha muhim jihatlarni keltirib o'tamiz:

1. Intonatsiya va ritm. Qahramonning nutqidagi intonatsiya va ritm uning kayfiyati va psixologik holatini aks ettirishi mumkin. Masalan, asabiy yoki jahlli

holda qahramon tez va keskin gapirishi mumkin, bunda ritm tez va notekis bo'ladi. Aksincha, qayg'uli yoki tushkun holatda sekin, tiniq va sust ritmda gapirishi mumkin. Bu intonatsiya va ritm qahramonning psixologik holatini anglashga yordam beradi.

2. **So'z tanlash va leksik o'zgarishlar.** Qahramonning kayfiyati va tuyg'ulari uning so'z tanloviga katta ta'sir qiladi. Xursand yoki shod holda qahramon yorqin va ijobiy so'zlarni tanlashi mumkin, masalan, "ajoyib", "baxtli", "quvonchli" kabi so'zlar. Aksincha, g'azab yoki tushkunlik holatida qo'pol yoki salbiy so'zlar, masalan, "nafratli", "qora", "dahshat" singari so'zlardan foydalanishi mumkin. Bu so'z tanlashlar qahramonning ruhiy holatini yoritib beradi.

3. **Talaffuz va ovoz ohangining ta'siri.** Qahramon nutqidagi talaffuz va ovoz ohangi uning ichki kechinmalarini namoyon qilishi mumkin. Masalan, ovoz ohangining past yoki balandligi qahramonning qo'rquv, quvonch yoki asabiylik kabi tuyg'ularini aks ettiradi. Ovozning tushgani yoki ko'tarilgani his-tuyg'ularining to'linini oshkor qiladi.

4. **Gap qurilishi va grammatik nozikliklar.** Qahramonning kayfiyati uning gap qurilishida ham aks etishi mumkin. Asabiy yoki jahlli holda qahramon qisqa, to'g'ridan-to'g'ri gaplardan foydalanishi mumkin. Xotirjam yoki mulohazali holda esa u uzun, murakkab va sintaksik jihatdan to'qimalar bilan boyitilgan gaplardan foydalanadi. Bunday gap qurilishi qahramonning psixologik holatini anglatuvchi belgilardan biridir.

5. **Qaytarishlar va takrorlar.** Qahramonning nutqidagi so'zlar yoki iboralarning takrorlanishi uning ichki ziddiyati yoki muayyan tuyg'ulariga ishora qilishi mumkin. Masalan, qahramon bir so'z yoki iborani qayta-qayta takrorlashi uning asabiyliigi, qayg'usi yoki biror bir qo'rquvi haqida ma'lumot beradi.

6. **Frazeologik ifodalar va emotsional qo'shimchalar.** Qahramonning nutqidagi frazeologik birliklar yoki qo'shimcha so'zlar uning kayfiyatini yaxshi namoyon qiladi. Frazeologizmlar, asosan, shaxs tushunchasi bilan bog'liq bo'lib, shaxsning biror tarzdgai tasavvuri, xatti-harakati, fiziologik hamda psixik holatlarini ifodalaydi.

Badiiy asarda frazeologizmlar shaxsning psixik holati, his-hayojoni, ichki kechinmalari, voqea-hodisalarga munosabatini obrazli, emotsional-ekspressiv ifodalash zaruriyati asosda shakllangan til hodisasidir. Kuzatishlar psixologik holatini ifodalovchi frazeologizmlarning shakllanish jarayonini tadqiq etish zarurligini ko'rsatadi. Bu doirada shakllangan frazeologizmlar tarkibida, ko'pincha ruhiy holatni ifodalovchi **ko'ngil, jon, ruh, sevinch** kabi mavhum so'zlar semantik tayanch a'zo sifatida ishtirok etadi.

7. **Tashqi dunyoga munosabatdagi o‘zgarishlar.** Qahramon nutqidagi o‘zgarishlar tashqi dunyoga bo‘lgan munosabatini ko‘rsatadi. Masalan, qahramon yoqtirmagan odamlar yoki vaziyatlar haqida gapirganda nutqida salbiy kayfiyat sezilishi mumkin, shunday paytlarda u keskin, qo‘pol so‘zlarni qo‘llaydi. YAqin yoki muhim kishilar haqida esa muloyim va yoqimli so‘zlar orqali munosabatini namoyon qilishi mumkin.

8. **Qahramonning ichki ziddiyatlari va nostandart nutq elementlari.** Qahramon ruhiy iztirob yoki ziddiyatli holatda bo‘lsa, uning nutqida odatdan tashqari til elementlari paydo bo‘lishi mumkin. Bunday hollarda u o‘zini to‘g‘ri ifoda etolmasligi yoki grammatik xatolar qila boshlashi mumkin. Bu qahramonning ichki ziddiyatlarini anglashda yordam beradi.

Bularning barchasi qahramonning nutqi orqali uning ichki dunyosi, kayfiyati va ruhiy holatini aniqroq tushunish imkonini beradi. Nutqning psixologik holatga ta'sirini tahlil qilish asar qahramonlarining individual psixologik portretini yaratishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Leontev A.A. Psixolingvistika. – L., 1967.
2. Nasirova G.M. Psixolingvistik tadqiqotlar ahamiyatining dolzarbligi // Research Focus, Uzbekistan // www.ReFocus.uz
3. Xudayarova, M., & qizi Usanova, Q. M. (2023). O ‘ZBEK, RUS VA QORAQALPOQ TILLARIDA OTLARNING KELISHIK KATEGORIYALARI. CHIQISH KELISHIGI QIYOSI. GOLDEN BRAIN, 1(4), 62-66.
4. Usanova, Q., & Xudayarova, M. (2023). O ‘ZBEK, RUS VA QORAQALPOQ TILLARIDA OTLARNING KELISHIK KATEGORIYALARINING QIYOSIY TADQIQI. Евразийский журнал математической теории и компьютерных наук, 3(6), 54-56.
5. Xudayarova, M., & Usanova, Q. (2023). “BOBURNOMA”–TARIXIY MANBA SIFATIDA. Академические исследования в современной науке, 2(4), 24-27.
6. Худаярова, М. Т., Буранова, Ш. М., Юсупова, Г. А., & Сапарова, А. З. (2021). Қорақалпоғистон Худудида Яшовчи Туркий Халқлар Тилидаги Таом Номларининг Лексик Қатламлари. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(5), 25-32.
7. Xudayarova, M. (2020). Qoraqalpog‘iston o‘zbek shevalaridagi taom nomlarining o'ziga xos xususiyatlari. TDPU ILMIY AXBOROTLARI.
8. Tajimuratovna, X. M. (2024). QORAQALPOG ‘ISTON HUDUDIDAGI EKKLEZIONIMLARNING GRAMMATIK XUSUSIYATLARI. INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY, 2(3), 179-183.
9. Usanova, Q., & Xudayarova, M. (2024). O‘ZBEK, RUS VA QORAQALPOQ TILLARIDA FE‘L SO ‘Z TURKUMI. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 4(3), 25-27.